

Kap 9 : Sverige-Norge-Finland

Norden är en samling länder som har ett komplicerat förhållande till Sverige.
Docent Johan Strang, Åbo, 2016.

Unionen

Danmark gjorde i allians med Ryssland flera försök att återta de provinser som de förlorat genom frederna i Brömsebro (1645) & Roskilde (1657). Strategin var en kniptångsmanöver där Danmark anföll Skåne, Norge anföll Jämtland & Ryssland, under tiden som svenskarna var upptagna, anföll Finland. Strategin oroade starkt svenskarna som ville skydda sin västra flank genom att ta över Norge. Den svensk-finsk-dansk-norsk-ryska kraftmätningen började under det stora nordiska kriget 1700-1721 & slutade under Napoleonkrigen 1803-1815. Karl Johan stred på båda sidorna genom att Frankrike i allians med Ryssland 1808 skulle hjälpa till med kniptångsmanövern. Karl Johan ledde en fransk-tysk-spansk-holländsk-dansk styrka som skulle anfäll Skåne under tiden som den blivande svenske tronföljaren prins Karl August anföll Jämtland. Ingen av dem lade ned någon större energi på krigföringen men den band svenska trupp & bidrog till förlusten av Finland.

När erövringen av Norge väl kom till stånd – 1814 formaliserad till en union – var den dock genom förlusten av Finland & 1812 års politik redan överspelad. En tolkning är att Karl Johan trodde Åbo-traktatet skulle bli lika kortvarigt som alla andra överenskommelser, och att Ryssland så snart tillfälle gavs skulle försöka infoga även Sverige i sitt imperium. När så inte skedde motiverades unionen i stället som en ersättning för Finland. Ännu en tolkning är att det pågick diskussioner om en möjlig motattack, liknande Oscar I:s senare försök under Krimkriget. Barton¹ sammanfattar diplomatin som att Danmark ville en ny Kalmarunion, men det ville varken Napoleon eller Alexander I.

Lägger man Åbo-traktatet, freden i Kiel, Moss-konventionen & övriga förhandlingar bredvid varandra framträder Karl Johans bristande regerings- & förhandlingsvana. Kortsiktiga vinster ledde till långsiktiga problem. ”Ett hårt slag i bordet från konungens sida följdes icke av ytterligare, konsekventa åtgärder till konungamaktens och unionens befastande, medan stortinget retirerade ett stycke i fråga om formerna för sitt uppförande men varken i sak eller i princip.”² Alla Karl Johans närstående har efteråt framfört liknande kritik. Hans medgörlighet har lett till misstankar om en dold agenda. Kanske var Desirées åsikt om Norge även Karl Johans: ”På det sättet hade vi ju en tron i reserv, om Wienerkongressen skulle kört bort oss från Sverige.”³ En rimligare tolkning i den andan är dock att det var viktigt för Karl Johans framtid att han levererade snabba resultat.

Det som fortfarande kommenteras är att Karl Johan erkände Norge som en stat i stället för en provins. Invändning har varit att Sverige annars skulle kunnat överta Danmarks roll. En sådan svensk roll förfaller dock orealistisk. Sverige hade visserligen med rysk hjälp kunnat ockupera Norge, Alexander erbjöd honom faktiskt i Åbo-traktatet en styrka på 44 tusen man för att göra just det (osäkra uppgifter dock; kanske avses anfallet mot Danmark), men Sverige saknade resurser för att administrera landet. Det var också tveksamt om engelsmännen & Sveriges

¹ Barton 2009: ss. 117-136.

² Höjer 1960: s. 433.

³ Brander 1923: s. 29.

riksdag skulle acceptera ryska trupper på svensk-norsk mark. Det fanns en anledning till att just de paragraferna var hemliga.

En jämförelse med Finland är belysande. Finland hade varit självadministrerande på så sätt att högre tjänster besattes med en ”svenskifierad” byråkrati som genomgått en högre utbildning i Uppsala & det administrativa språket var svenska. Danskarna administrerade på motsvarande sätt Norge med en ”danskifierad” byråkrati som genomgått en högre utbildning i Köpenhamn och det administrativa språket var danska – senare ersatt av ”bokmål”. Norge hade länge arbetat på att bryta danskarnas utbildningsmonopol, vilket lyckades dem 1809 även om dröjde innan det fick någon effekt. Finland hade samma ambitioner & ”fennomaniserade” från 1880-talet sin högre utbildning. Ryssarnas försök att ”russifiera” den finska byråkratin blev aldrig framgångsrikt.

Den danska konstruktionen med militärguvernör, ståthållare eller vice-kung (kärt barn har många namn) övertogs av svenskarna. 1873 ersattes det med ett system av två norska statsministrar. En i Kristiania (Oslo) som var regeringschef & en i Stockholm för gemensamma ärenden (närmast en diplomatisk funktion). Det svenska styret var i början förhållandevis konfliktfritt. Tiden 1814-1884 brukar i norska historikerketsar kallas för ämbetsmannastaten. Bernadotterna valde sin regering ur de kretsar som var lojala till unionen. När stortingets politiker 1884 lyckades ena sig kring parlamentarismen, dvs att regeringen valdes ur stortingsmajoriteten, följde en rad kriser som slutade med unionens upplösning. Litteraturen om unionen är mycket omfattande. Bara om upplösningen finns över 600 verk – debattböcker, krönikor, memoarer & minnen.⁴

Den norska versionen av händelseförloppet är inte oväntat mera ”patriotisk”. Sather (2015: ss. 24-43) refererar en dansk-norsk kulturdebatt som han tolkar som en form av proto-nationalism liknande den svenska. Den verkar inte ha varit särskilt folklig men enligt Sather låg den till grund för att Norge 1814 skulle bryta sig loss från *Helstaten* & 1905 från *Unionen*.

*

Unionens snöpliga slut 1905 har hela 1900-talet varit ett svenskt trauma. Det fanns en stor minoritet som ville bibehålla den med våld. Upplösningen tycks dock ha varit en konsekvens av hur den skapades. Redan diskussionerna med Karl August 1809 förutsatte två likvärdiga parter. Oscar II skyller i sina memoarer upplösningen på unionsförfattning & tidsandan, men inte på någon särskild person:

”Det är mycket svårt att hålla sina eder lika mycket mot tvenne folk, vilkas föreningsfördrag är så lättsinnigt avfattat som det svensk-norska av 1814, och vilka båda äro snarstuckna, trotsiga och frihetsälskande ända till självsvåldets gräns samt hava lagar nästan uteslutande skrivna med tanke på skydd mot våld uppifrån.”⁵

Sönerna hade hade en mera kallhamrad syn på saken:

- Han [kronprins Gustaf] var naturligtvis upprörd över vad som passerat i Kristiania, men bedömde situationen lugnt och kallt och hade synbarligen den uppfattningen, att om norrmännen icke förstodo de fördelar, som de hade av unionen, och om de

⁴ Haukaas 1956.

⁵ Kung Oscar II 1960: del 1, s. 85.

missuppfattade unionskonungens intentioner och det svenska folkets önskemål, så hade man ingen anledning be dem åtra sig, utan de finge gå sina egna vägar.⁶

- Prins Carl: ”När nu Norge absolut ville bli kvitt unionen, så måste man erkänna, att norrmännen med stor skicklighet och seg uthållighet fullföljde detta mål ända till slutet. Hänsynsfulla voro icke de män, som ledde den separatistiska rörelsen i Norge, men konsekventa.”⁷
- Prins Eugens ståndpunkt var att Norge under Sveriges beskydd hade fått möjligheten att utveckla sig till en självständig stat & klok politik var att acceptera konsekvenserna.⁸ Vilket Sverige alltså gjorde.

Avvecklingen av den rysk-finska personalunionen blev en betydligt blodigare affär, vilket väl har påverkat slutomdömet av den fredliga svensk-norska unionsupplösningen. 100-årsjubileet av upplösningen firades utan bitterhet. Svenskarna hade t o m under 2:a världskriget en viss nytta av sina finska & norska rikssprängningar eftersom brödrafolken fick sköta kriget medan Sverige i skydd av sitt läge kunde förbli neutralt.

* * *

Fortsatt monarki

Eftersom norrmännen ville undvika utrikespolitiska komplikationer av sin borgerliga ”revolution” blev det aldrig någon norsk republik utan en konstitutionell monarki, enligt de tankegångar som diplomaten Sigurd Ibsen (1859-1930) framförde så tidigt som 1898. Det s k Bernadotte-alternativet.⁹

Den 12-13 november 1905 hölls en folkomröstning. Alternativen var republik (21 procent) eller monarki (79 procent). Valdeltagandet var 75 procent (män). Republiksidan censurerades, men det finns en sammanställning av efterdebatten.¹⁰ Jag redovisar ett socialdemokratiskt inlägg från 1913:

”Kongedømmet er en gammeldags, antikvert institusjon, som ikke passer i vår tid, og som allerede i sitt prinsipps berettigelse er opphørt å eksistere da enevoldskongedømmet tilintetgjordes. *Hvorfor skal man da hykle sympati og høyaktelse for en degenerert, fysisk undermåls representant for denne antikverte institusjon. At kongefamilie i alminnelighet er mer eller mindre degenerert, er en sak som i vitenskapen lenge har vært kjent og erkjent.* Vårt store og stolte mål kan kun nåes gjennom erobringen av den politiske makt, *men ikke så lenge vi har på tronen en i kapitalistenes hender sprellende gubbe med makt og militær til sin forføyning. Ned med undertrykkerne!*
*Leve den sosiale republikk!”*¹¹

⁶ Hildebrand 1928: ss. 3-4.

⁷ Prins Carl 1931: s. 411.

⁸ Prins Eugen 1942: s. 324, brev till C.A. Ossbahr 1905-03-28.

⁹ Leiren 1978; Hoelseth 1997.

¹⁰ Brand 1943.

¹¹ Kongedømmet. I: Klassekampen, 1913:1. [Citerat i: Brand 1943: ss. 74-75.]

En mängd tronkandidater diskuterades, bland dem prins Carl, som faktiskt fick ett erbjudande. Norén Isaksen har beskrivit turerna.¹² För att försvara sig mot anklagelser för att i eget syfte ha intrigerat mot sin far skrev Carl ett pm om händelseförloppet som han dock lät hemligstämpla intill 1965.¹³ Bernadotte-alternativet fick en fortsättning så att prins Carls dotter Märtha 1929 gifte sig med norske kronprinsen Olav. Även Finland hade planer på en konstitutionell monarki, men valet av den tyske prins Fredrik Karl av Hessen var olyckligt, segrarmakterna vägrade acceptera honom, och Finland blev republik.

*

Eftermäle

Efter 2:a världskriget inleddes en forskning om unionsupplösningen baserat på avhemligade brev, dagböcker & arkiv. Den svenska forskningen var fixerad vid skuldfrågan. Norrmännen forskade mera på sin politiska utveckling. Torbjörn Kjölstad (1973) har publicerat en norsk forskningsöversikt:

”Inom ramen för den svensk-norska unionen var Norge ett självständigt rike med egen grundlag, egen nationalförsamling och egen regering. I rent norska angelägenheter bestämde regering och storting oberoende av de motsvarande svenska organen. Men Sverige stod för utrikespolitiken, unionskungen var svensk - och Sverige var det långt starkare riket av de båda. Som en röd tråd genom unionshistorien går därför Norges strävan att först hålla Sverige på avstånd, senare att hävda sin ställning och att uppnå full jämställdhet med Sverige.

...

I detta sammanhang skärptes också de nationalistiska strömningarna. Därtill kom att ekonomiska intressen i Norge kände sig kringskurna av de unionella lagar som reglerade de två rikenas handel. Norge var ett frihandelsland; i Sverige slog protektionistiska tankegångar igenom under andra hälften av 1880-talet. Detta aktualiserade frågan om konsulatväsendet och utrikesstyrelsen. Så länge dessa organ var gemensamma kunde inte Norges intressen tillvaratas på det för Norge bästa sättet - och i förlängningen på kravet om skilda konsulatväsen låg önskemålet om en egen norsk utrikesminister. Om dessa mål nåddes innebar detta enligt den norska synen på saken att fullständig jämlikhet hade nåtts mellan rikena. Ur svensk synvinkel innebar detta att unionen förvandlades till blott och bart en personalunion, som dåligt kunde hävda de gemensamma intressena utåt. Därmed skulle ju också unionens huvudsyfte, det ömsesidiga skyddet, ha spelat ut sin roll. Det var givet att detta måste stöta på motstånd inom vida svenska kretsar.”¹⁴

Detta med att “unionskungen var svensk” är dock ett missförstånd. Det fanns ingen övergripande unionskung, utan två jämbördiga kungar som råkade vara samma person. En statsvetenskapligt udda & inte särskilt ändamålsenlig konstruktion, och som tillskrivs Karl Johan. Som spekulationerna löper tycks det ha varit en konsekvens av prins Christian Augusts vägran att bryta sin trohetsed mot Fredrik VI och utropa sig till norsk kung. I annat fall skulle den norska tronen ha ärvts av hans bror.

*

¹² Norén Isaksen 2006a & 2006b.

¹³ prins Carl 1905/1906: ss. 59-60; Norén Isaksen 2006a: s. 133.

¹⁴ Kjölstad 1973: ss. 81-82.

I samband med 50-årsminnet av unionsupplösningen avtäcktes ett fredsmonument ”Flickan med det brutna svärdet” och svenske & norske kungen höll varsitt försoningstal.¹⁵ Inför 100-årsminnet startade flera forskningsprojekt inom ramen för det svensk-norska nätverket Projekt 1905. Dessa koncentrerade sig på strukturella skillnader mellan länderna och redovisades i tre samlingsverk och ett antal fristående publikationer. Sveriges officiella ståndpunkt finns i utrikesdepartementets broschyr ”Svensk-norska unionen 1814-1905: Erövring, harmoni och skilsmässa” (Nilsson 2004). Kontentan: Unionens skapelse var en mans verk. Unionens död var ett lagarbete. Upplösningen framstår som en inte särskilt upphetsande affär, med ett minimum av efterverkningar. Norrmännen hade antingen lyckats sabotera alla försök att integrera länderna eller också var de strukturellt för olika för att det skulle vara möjligt. När stormakterna 1905 var upptagna av annat passade norrmännen på att bryta sig loss, ungefär som när Island 1944 bröt sig loss från Danmark.

När det Danska imperiet var som störst (c. 1500) omfattade det ”kärnområdet” [halvön Jylland + norra Schleswig; öarna Fynn & Själland]; Några områden gränsande till Tyskland [södra Schleswig, Holstein]; några Svenska landskap [Skåne, Halland, Blekinge, Gotland & Bornholm]; Norge inkl. ytterligare svenska landskap [Jämtland, Härjedalen, Bohuslän]; Några Östersjöprovinser [Ryska viken, Baltländerna & norra Tyskland]; några norska exklaver [Orkney-, Shetlands- & Färöarna, Grönland, Island]; Några öar i Karibien. Därefter bar det av nedåt, så att landet 1864 hade reducerats till en rumpstat & var på väg bort från kartan.

Den danska synen på att förlora Norge publicerades som en föredragsserie ”Danmark-Norge før og efter 1814” apropå 200-årsminnet av Kiel-freden, som i dansk historieskrivning tävlar med 1864 om status som landets urkatastrof (Glenthøj & Nordhagen Ottosen 2014). Det finns även en avhandling (Glenthøj 2010).

*

I samband med 200-årsminnet 2009 av riksdelningen Sverige-Finland förekom en debatt där finnarna förvånade sig över att svenskarna daterade stormaktstidens slut till 1721, när de mentalitetsmässigt fortfarande upplevde den som så levande. Trots att det gått 200 år talade svenskarna om märkesåret 1809 som ödesåret, rikstraumat, rikssprängningen, riksdelningen, amputationen, ”en separation som att skära i levande kött”. Den finska tolkningen var att unionen Sverige-Norge bidragit till att förlänga svenskarnas verklighetsfrämmande stormaktsidentitet.

¹⁵ Rodell 2005.

Referenser

- *Barton, H Arnold. (2009.) Essays on Scandinavian History. Carbondale: Southern University Press.
- *Brand, Ulrike. (1943.) Det ”nasjonale” kongedømme : en undersøkelse og en antologi. Oslo: Viking forlag.
- *Brander, Uno. (1923.) Bernadotternas stammmoder intime : En gammel hovdams minnen från drottning Desidierias dagar. Stockholm: Hökerberg.
- *Carl, prins. (1905/1906.) Några anteckningar rörande sommaren 1905 och Unionsbrottets Historia. Bernadottearkivet. (BFA/PC/2.)
- *Carl, prins. (1931.) Jag minns : Minnen från ett långt liv. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- *Eugen, prins. (1942.) Brevet berättar : Upplevelser och iakttagelser. Åren 1886-1913. Stockholm: Norstedts.
- *Glenthøj, Rasmus. (2010.) Fælles Kultur – forskellige nationaliteter : De borgerlige eliters skabelse af en national identitet i Danmark og Norge 1807-1830. Syddansk universitet : Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse. [Avhandling.]
- *Glenthøj, Rasmus & Nordhagen Ottosen, Morten. (2014.) Experiences of war and nationality in Denmark and Norway, 1807-1815. Houndmills, Basingstoke, Hampshire : Palgrave Macmillan.
- *Haukaas, Kaare. (1956.) Litteraturen om 1905 : Ein bibliografi. Oslo: Det norske samlaget.
- *Hildebrand, Karl. (1928.) ”Med folket för fosterlandet” : Några anteckningar om Konung Gustafs person och regering. Stockholm: P.A. Norstedt & söners förlag.
- *Hoelseth, Dag Tryggve. (1997.) Det nasjonale kongedømme : Det norske monarkiet 1905-1910. Oslo universitet: fil kand-uppsats i historia.
- *Höjer, Torvald T:son. (1960.) Karl XIV Johan : Kungatiden. Stockholm: Norstedts.
- *Kjölstad, Torbjörn. (1973.) Problem i modern historia : Norge. Lund: Studentlitteratur.
- *Leiren, Terje Ivan. (1978.) National monarchy and Norway, 1898-1905 : A study of the establishment of the modern norwegian monarchy, North Texas State University. [Avhandling.]
- *Nilsson, Torbjörn. (2004.) Svensk-norska unionen 1814-1905: Erövring, harmoni och skilsmässa. Stockholm: Utrikesdepartementet.
- *Norén Isaksen, Trond. (2006a.) Halvt for Norge? : Bernadottene og det norske tronfølgespørsmålet 1850-1905. Universitetet i Oslo, masteroppgave i historie, høstsemesteret 2006.
- *Norén Isaksen, Trond. (2006b.) Kongen Norge ikke fikk. I: Åkerman & Hemstad red. 2006, ss. 106-120.
- *Oscar II, kung. (1960.) Mina memoarer. Del 1-3 (1960-1962). Stockholm: P.A. Norstedt & söners förlag.
- *Rodell, Magnus. (2005.) Det brutna svärdet : Minne, monument och unionsupplösning. Karlstad University Press.
- *Sather, Lee. (2015.) The prince of Scandinavia : prince Christian August and the Scandinavian crisis 1807-1810. Oslo: Forsvarsmuseet.